

Ivana Bajo

KARTA ARHEOLOŠKIH NALAZIŠTA U OKOLINI SARAJEVA

Historijska zbivanja u okolini Sarajeva i Sarajevskom polju imala su, kako se vidi iz dosadašnjih ispitivanja, interesantan tok. Položaj Bosne na Balkanskom poluotoku i sarajevske oblasti koja zauzima centralno mjesto u njoj glavni je razlog da je život ovdje bio prožet različitim etničkim strujanjima i raznolikim kulturnim uticajima, čije je međusobno preplitanje davalo zanimljivu kulturnu fizionomiju pojedinih epohama.

Arheološki materijal prikupljen do danas pokazuje kontinuitet života u sarajevskoj oblasti, mada su neka nalazišta samo površinski ispitana pa su nam za neke epohe, naročito one vremenski bliže, podaci dosta oskudni. Takav je slučaj sa nalazištima iz perioda od doseljavanja Slavena pa do turske prevlasti, koja najčešće daju samo informativne podatke, nedovoljne za rekonstrukcije života našega kraja u toj fazi. U budućnosti, međutim, ne bi trebalo zapostaviti ni rad na prehistorijskim gradinama u zapadnom dijelu Sarajevskog polja, od kojih su neke neistražene i njihovo postojanje samo evidentirano u stručnoj literaturi.

U ovom radu kome je bio zadatak da da što precizniju kartu okoline Sarajeva, u prvom dijelu prikazan je kulturni razvoj naše oblasti od najstarijih vremena do epohe turskog feudalizma. On je uvod u drugi dio koji čini registar nalazišta sa bibliografskim podacima iz stručne literature i dnevne štampe za svako nalazište. Uz pojedine lokalitete ovi podaci nisu davani jer se tu radi o nalazištima čiji je materijal objavljen isključivo u djelima sa općom i kompleksnom tematikom koja su, da bi se izbjeglo ponavljanje, data na kraju popisa nalazišta za svaki period.

S obzirom na to da je arheološka karta rađena za prehistorijski, rimski i srednjovjekovni period ujedno, uzete su u obzir samo hidrografske oznake i značajnija savremena naselja radi preglednosti topografske situacije.

1) Prehistorijsko doba

Tokom istraživanja na raznim tačkama sarajevske oblasti nije se naišlo na tragove paleolitskog čovjeka. Jedino što iz toga doba potiče jesu kosti pećinskog medvjeda (*ursus spelaeus*), savremenika paleolitskog čovjeka, otkrivene u Marinovoj pećini, u kanjonu Miljacke.¹

Prvi čovjek koji je u ovoj oblasti živio jest stanovnik Butmira, jednog od najznačajnijih neolitskih naselja uopće. Naseobina je otkrivena prilikom kopanja temelja za Poljoprivrednu školu 1893. god. a dala je materijal koji je izazvao živo interesovanje naših i stranih naučnika. Bila je smještena na otvorenom polju u blizini rijeke Željeznice. Tu je otkriveno 89 jama — zemunica i osnova jedne nadzemne kuće. U većini slučajeva zemunice su imale okruglu osnovu. Zidovi su im bili pravljeni na uobičajeni način, od kolja opletenog prućem i oblijepljenog ilovačom. Unutar samo nekoliko zemunica su nađeni tragovi ognjišta. Većina vatrišta i ognjišta je bila smještena na otvorenom prostoru izvan zemunica.

Stanovnici Butmira su se bavili različitim djelatnostima. Uzgajali su pšenicu, ječam, sočivo, a potrebe za biljnom hranom su podmirivali i sakupljanjem plodova. Bavili su se, takođe, stočarstvom i lovom. Što se tiče arheološkog materijala, on je bogat i raznovrstan. Nađeno je dosta raznih primjeraka oruđa i oružja, keramačkih posuda i 72 statuete.

Istaknuto mjesto među neolitskim lokalitetima zauzeo je Butmir po keramici. Pored grube keramike od neprečišćene zemlje, ukrašene otiscima prstiju, plastičnim ispupčenjima ili zarezima nokta, nađen je i veći broj fragmenata i cijelih sudova fine keramike, interesantne po svom ornamentalnom sistemu, koji ukazuje na to da je u Butmiru došlo do miješanja kulturnih komponenti sa različitim područja. Daskora su u nauci, međutim, povodom problema butmirske kulture, postojala dva suprotna mišljenja.

Spiralni ornamenti, naročito dva fragmenta sa »C« motivom, naveli su eminentne naše i strane naučnike da porijeklo ove kulture vežu za Krit.²

Suprotno stanovište smatra Podunavlje pradomovinom butmirske kulture. Prema mišljenju naučnika koji ga zastupaju, ne samo trakasti ornamenat nego i spiralni motiv vezuju Butmir za široko područje trakaste keramike, gdje se pojavio početkom neolita u elementarnoj formi, pa je na svom putu ka jugu evoluirao do formi na kakve nailazimo u Butmiru.³

Danas je preovladalo mišljenje da je butmirska kultura sinteza mediteranske, jadranske i podunavske komponente koje su se ovdje

¹ Truhelka dr Ćiro: Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba, Sarajevo, 1914, str. 5.

² Vasić Miloje: Datovanje Butmira, str. 17. i 21. Karo, Georg: Schachtgräber von Mykenai, II/1930, str. 289.

³ Boehleau Johannes: Spirale in der Bandkeramik, str. 54.

razvijale dalje na autohtonoj osnovi. Veoma je interesantna i plastika čiji pojedini primjerci pokazuju odlike različitih rasnih tipova. Još je M. Hoernes ukazao na glavicu statuete sa izbočenim čelom, naglašenim lukovima iznad očiju, spljoštenim nosom i kosom prikazanom u vidu sitno kovrdžave, kakvu imaju pripadnici crnačkih plemena, kao i na torzo sa ovalnim ispupčenjima na leđima koji podsjećaju na tetovirane ukrase. Po njegovom mišljenju to su elementi koji ukazuju na učešće pripadnika crnačke rase u životu ovoga naselja.⁴

Dr Niko Županič, koji se bavio pitanjem rasne pripadnosti butmirskih stanovnika, smatra da su prije Helena na Balkanu boravila razna nearijevska plemena iz širokog kruga mediteranske rase, a ta rasna komponenta je, prema njegovom mišljenju, odigrala veliku ulogu u formiranju butmirske kulture.⁵ Butmirski kulturni krug obuhvata još i naselja Nebo u dolini Bile, Alihodže kod Travnika, Kraljevine kod Novog Šehera, Obre kod Čatića, Crkvinu kod Turbeta i Kiseljaka.

Migracioni talas, koji je u ove krajeve donio nosioce slavonske kulture, značio je i kraj života na ovom naselju. Nema dokaza, međutim, da je naselje stradalo u ratnom sukobu. Neki nalazi navode, naprotiv, na zaključak da se stanovništvo Butmira asimiliralo sa došljacima. Dokaz za to su keramički fragmenti iz Butmira i sa naselja Nebo, ukrašeni urezanim vertikalnim cik-cak linijama, koji pripadaju badenskoj kulturnoj grupi a redovito prate slavonski keramički materijal, kao i amfora i fragment zdjele sa Neba, ukrašeni nizom trouglova izvedenih u tehnici duboreza, karakterističnoj za slavonsku keramiku. Umjesto napuštenog butmorskog naselja pojavljuje se početkom metalnog doba niz naseobina na brežuljcima koji okružuju Sarajvskog polje. To je tip naselja poznat pod imenom »gradina«, »gradište« i »gradac«, karakterističan po svojoj lokaciji na istaknutim geografskim položajima. Taj položaj je i razlog da su na mjestima prehistorijskih naseobina u rimsko doba, a i kasnije, nicali objekti odbrambenog karaktera. Gradska naselja su nekada, naročito u željeznom dobu, bila opasivana i bedemom ili od zemlje ili od naslaganog kamena, bez upotrebe vezivnog materijala (suhozid).

U periodu od 1887. do 1933. god. otkriveno je u sarajevskoj oblasti nekoliko gradskih naselja. Bolje su ispitane samo gradine na Kotorcu, Debelom brdu, Zlatištu i Soukbunaru, dok su na ostalim vršena samo površinska prikupljanja materijala. Zapadna strana Sarajevskog polja oivičena je gradinskim naseljima.

Gradina kod istoimenog sela, u blizini kote Ptičija glava kao i gradina na brdu Rogačići su samo površinski ispitane, ali taj materijal do sada nigdje nije objavljen. Evidentirana je samo njihova pripadnost bronzanom dobu.

Isti je slučaj sa građanima kod sela Vrutci i Lasica. Ispitivanje ovih gradinskih naselja i postignuti rezultati bi bili od velikog

⁴ Hoernes Moritz: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, knj. III, str. 288.

⁵ Županič dr Niko: Tragom za Pelazgima. — Narodna starina, knj. I, 1922, str. 223.

značaja za donošenje određenih zaključaka u pogledu sistema odbrambenih naselja u prehistorijsko doba. Na vrhu brežuljka *Naklo kod sela Vojkovići*, koji se na oko 50 m. visine uzdiže iznad lijeve obale željeznice na mjestu gdje ona iz klanca Krupac izlazi u Sarajevsko polje, bilo je smješteno gradinsko naselje. Oskudan materijal prikupljen površinskim istraživanjima dosta je raznovrstan i pokazuje da je naselje bilo zaposjednuto kratko vrijeme na početku metalnog doba, rimskom dobu i periodu naseljavanja Slavena na Balkan. Prehistorijski materijal koji se sastoji od raznih vrsta oruđa i oružja tipološki je vezan za neolit. Tu spadaju nož od rožnjaka, vrhovi strijela od jaspisa, strugači i sjekire jezičastog tipa. Pojava kamenog oruđa i oružja na gradinskim naseljima nije rijetka pojava. To je vrijeme kada proizvodnja metala nije mogla da zadovolji sve potrebe ljudi pa su oni bili primorani da pribjegu upotrebi kamenih objekata.

Gradac kod Kotorca je naseobina na brežuljku koji se uzdiže nad desnom obalom Željeznice i zatvara prolaz iz Sarajevskog polja ka jugu. Plato na južnoj i jugozapadnoj strani brežuljka bio je naseljen kroz skoro čitavu prehistorijsku epohu, rimsko doba i srednji vijek. Lokalitet je otkriven 1912. god. i tada je izvršeno samo površinsko prikupljanje materijala. 1926. god. objavljeni su i rezultati sondažnih iskopavanja. I ovdje se, među materijalom iz najstarije faze, naišlo na neolitske tipove oruđa i oružja, a nađen je i jedan fragment grube keramike sa tunelastom drškom na kakve se nailazilo i u Butmiru. Najstarijoj fazi ovoga naselja pripada i nekoliko fragmenta slavonske keramike sa motivima izvedenim u tehnici duboreza. Gradinska naselja iz okoline Sarajeva su tako uključena u širok krug slavonske kulture koja obuhvata teritoriju od Austrije i Slavonije do Slavonije i Srema.

Ranom bronzanom dobu pripadaju i fragmenti grube keramike ukrašene otiscima prstiju po obodu ili plastičnim trakama kojima je ukrašavana površina suda.

Od početka srednjeg bronzanog doba na području Sarajevskog polja možemo računati sa postojanjem jedne kulturne grupe. Bikonične forme sudova sa karakterističnim drškama podjednako su tipične i za srednje i za pozno bronzano doba. Ovaj materijal je zastupljen na Kotorcu fragmentima posuda sa drškama široke baze koja se prema vrhu sužava i fragmentima sa drškom čiji je otvor poprečno pregrađen na dva dijela (ansa bifora).

Zlatište, Soukbunar, Debelo brdo — su tri usko povezane gradine u neposrednoj okolini Sarajeva. Gradinsko naselje na brežuljku Zlatište (768 m.) otkriveno je još 1887. godine. Bilo je smješteno na platou, zaštićeno strmim stijenama sa sjeverne i istočne strane. Na sjevernoj strani od brežuljka Zlatišta uzdiže se brežuljak Debelo brdo čije se strane strmo spuštaju prema Zlatištu i dolini Miljacke. Plato na kome je bilo smješteno naselje je na samom vrhu brežuljka i zaštićen je sa istoka strmim klisurama. Na ovoj gradini je život kontinuirano tekao kroz sve faze prehistorijskog doba kao i kroz čitav rimski period, a bilo je zaposjednuto i u fazi naseljavanja Slavena. Naselje Soukbunar je nastalo na najnižim padinama Trebevića koje dodiruju jugozapadnu

periferiju Sarajeva. Ove tri gradine dale su bogatiji i raznovrsniji materijal nego ostala naselja istoga tipa, jer su na njima vršena podrobna ispitivanja. Ipak, o obliku kuće se ništa ne može reći, jer je uslijed klizanja zemljišta koje je smješteno na stjenovitoj podlozi došlo do miješanja slojeva. Ponegdje su, ispod stijena i po uvalama, otkriveni ostaci prahistorijskih ognjišta. Arheološki materijal sa njih ima, međutim, punu naučnu vrijednost pošto je u tipološkom smislu tako karakterističan da se hronološki može tačno fiksirati.

Pored kamenog oruđa i oružja i fragmenata posuda sa tune-lastim drškama najstariju fazu bronzanog doba zastupaju fragmenti slavonske i panonske keramike kao i komadi grubih posuda ukrašeni otiscima prstiju. Posebno su značajni fragmenti panonske keramike ukrašeni karakterističnim ornamentom izduženih urezanih trouglova koji uvršćuju Debelo brdo u jedno od rijetkih naselja u Bosni na kome je pronađena panonska keramika. Mada usamljen, veoma je interesantan i nalaz dva fragmenta zdjele sa obodom ukrašenim kanelurama koje potiču sa Debelog brda i ukazuju na infiltriranje uticaja kulture žarnih polja u sarajevskoj oblasti.

Materijal iz kasnijih faza bronzanog doba zastupljen je kako fragmentima posuda sa karakterističnim drškama sa kojima smo se već upoznali na Kotorcu tako i brojnim metalnim predmetima.

Od oruđa i oružja nađeno je nekoliko keltova ugarskog tipa veoma lijepe obrade, vrhovi kopalja, noževi i sjekire. Nakit je zastupljen privjescima sa cilindričnim zavojem ili visokim lukom u sredini, narukvicama i jednopetljastim lučnim fibulama sa nogom ukrašenom graviranim linijama.

Ove forme pokazuju već čvrstu vezu sarajevskog kraja sa glasinakim područjem.

Procvat do koga je došlo u periodu starijeg željeznog doba osjetio se i u sarajevskoj oblasti. Život na naseljima je intenzivniji, a nastaju i neka nova gradinska naselja. Debelo brdo, Soukbnar i Zlatište su i u ovom periodu dali najznačajniji materijal. Broj keramičkih fragmenata je dosta skroman. Uobičajeni oblici su: bikonične šolje ljevkastog vrata, bikonični pehari dugog gornjeg konusa i bikonični pehari sa drškama koje prelaze obod. Metalni objekti su daleko brojniji. Zastupljeni su, uglavnom, oblicima nakita, dok su nalazi oružja, koji se svode na vrhove kopalja i noževa, pogotovu oni od željeza, rijetki. Neki primjeri nakita, kao lučna dvopetljasta fibula sa trougaonom nogom i lukom ukrašenim urezima koji podržavaju tordiranje, vezuju se za prethodnu fazu. Takav materijal daje povoda za zaključke da nije bilo prekida u kulturnom kontinuitetu između bronzanog i željeznog doba što je podatak od posebnog značaja s obzirom da je u starijem željeznom dobu došlo do diferenciranja ilirskog etnosa na širokom području na kome se prostire glasinaka kultura.

S druge strane brojni su oblici koji, kao npr. omega i dvopetljasta ukosnica ili ukosnica sa krstolikom glavom, spadaju u najtipičnije forme na ilirskom kulturnom području. U najranijoj fazi mladog željeznog doba, kada se u kulturnom razvoju još ne osjeća prodor stra-

nih uticaja, odvijao se život na sve tri gradine. Stari oblici se ponavljaju, a od novih je posebno interesantan nalaz Certosa fibule sa Soukbunara. Kasnije, kulturni razvoj je obilježen prodorom latenskih kulturnih elemenata koji pred kraj epohe i potpuno preovlađuju. U to vrijeme život se odvijao još jedino na Debelom brdu na kome je nađen veliki broj latenskih fibula iz sve tri faze. To su fibule sa zmi-jolikom, unazad povijenom glavom iz ranolatenskog perioda, veći broj velikih srednjelatenskih fibula i nekoliko kasnolatenskih fibula. Uz izlaganje latenskih materijala interesantno je napomenuti da se nekoliko kasnolatenskih fibula našlo i na Ilidži, mada nema drugih znakova da je ovdje bila prehistorijska naseobina.

U blizini ove tri naseobine, na brežuljku *Gradina*, koji se izdiže na mjestu gdje Bistrički potok ulazi u uvalu, postojalo je naselje u starijem željeznom dobu. Ono je potpuno uništeno pod uticajem atmosferskih nepogoda.

Fortica na Ravnim Bakijama je gradinska naseobina smještena na izoliranom brežuljku koji dominira istočnom stranom Sarajeva. Plato na kome je bila je na samom vrhu brežuljka, a zaštićen je strmim stranama. Na južnoj strani, sa koje je plato bio nešto pristupačniji, sačuvan je dio suhozida.

Površinski prikupljen materijal je oskudan. Gradina je, vjerovatno, samo kraće vrijeme bila zaposjednuta. Nađen je po jedan primjerak slavonske i grube keramike ukrašen otiscima prstiju, nekoliko fragmenata sa drškama tipa »ansa bifora« kao i jedan fragment zdjele proširenog oboda sa ukrasom u vidu niza kratkih ureza.

Na istočnoj strani Sarajeva je i gradina *Ophoda*, smještena na izoliranom grebenu u slivu rijeke Miljacke i Mošćanice, prirodno zaštićenom strmim stranama. I ovdje su otkriveni ostaci fortifikacije, koji potiču, međutim, iz srednjeg vijeka. Materijal površinski prikupljen veoma je oskudan.

U blizini sela Nahoreva nalaze se, takođe, dva gradinska naselja. *Gradac* je brežuljak sa lijeve strane Koševskog potoka, iznad sela Nahoreva. Potpuno dominira uvalom. Malobrojni keramički fragmenti prikupljeni po površini pokazali su da je ovdje nekada bila ilirska naseobina. Na brežuljku *Kokorevac*, sa druge strane potoka, bilo je naselje iz istog doba. Materijal površinski prikupljen je veoma oskudan. Ovdje su, takođe, otkriveni i ostaci srednjevjekovne fortifikacije.

Za sarajevski kraj su vezane prehistorijske gromile na Malom i Velikom Orlovcu i u Močilima. Tu su se sahranjivali stanovnici iz sarajevske okoline. Pripadale su, vjerovatno, željeznom dobu. Sa njima i počinje sistem ilirskih gromila koje se prostiru preko Romanije do Drine. Materijal prikupljen na prehistorijskim gradinama veoma je interesantan. Nalazi ranog bronzanog doba pokazuju heterogenu kulturnu situaciju. Sa jedne strane ukazuju na uticaje sa sjevera, a sa druge na vezu sa Glasincem.

Činjenica da je u srednjem bronzanom dobu formirana jedna kulturna grupa i da postoji kontinuitet između bronzanog i željeznog doba u kome se već izdvaja ilirsko stanovništvo ukazuje na vezu ilirskog etnosa i etničkih elemenata iz prethodne epohe.

U ovom dijelu Bosne je i latenska kultura doživjela procvat, iako nema podataka da su Kelti ikada prodrli u ovu oblast. Kraj prehistorijskog perioda obilježen je borbom ilirskih plemena sa Rimljanima. Ta borba koja se vodila puna dva vijeka završena je konačnom pobjedom Rima 9. god. nove ere. Po ugušenju dalmatinsko — panonskog ustanka ilirski teritorij potpuno je pokoren i pretvoren u najmirniji dio Rimskog imperija.

2) Rimsko doba

Sarajevski kraj je u rimsko doba bio dio provincije Dalmacije. Mjere koje je Rim preduzeo za smirenje ilirskog teritorija sprovedene su ovdje dosta brzo. Već polovinom I vijeka bio je gotov jedan od značajnijih puteva trasiran kroz Sarajevsko polje. Vodio je do Narone, danas Vid kod Metkovića, pravcem Klepci (kod Čapljine) — Peševac — Hodovo — Zovido — duž Nevesinjskog polja do Kruševljana — Lipeta Karaula — Borak iznad Konjica — Ivan planina — Sarajevsko polje — Ilidža, gdje mu se gube tragovi koji se ponovo javljaju na Romaniji preko koje je cesta vodila do ušća Drinjače u Drinu. Rekonstruiran je prema miljokazima, ostacima građevinskih objekata i naseobina. Mnoge svoje puteve Rimljani su pravili na trasama starih ilirskih cesta, a to je bio slučaj i sa naseobinama vojnog karaktera koje su uz važnije puteve podizane na mjestima ilirskih gradina. U Sarajevskom polju su tako nastale rimske stražarnice na Naklu, Kotorcu i Debelom brdu. Položaj nekadašnjih ilirskih naseobina odlično je odgovarao utvrdama iz kojih će se vršiti nadzor i čuvanje puta. Najveći značaj imala je naseobina na Debelom brdu. Bila je opasana dvostrukim bedemom koji je štitio zapadnu, sjevernu i južnu stranu, dok je istočna prirodno bila zaštićena stijenom. Spoljni zid bedema je sačuvan u dužini od 118 m. od 78,5 m. Visina sačuvanih zidova je varirala od 0,3 do 1,3 m. Ulaz u utvrdu je bio na zapadnoj strani. Zidovi su bili pravljani na uobičajeni rimski način od tesanika sa jezgrom od lomljenog kamena zalivenog krečnim malterom. Unutar bedema nađeno je dosta keramičkih fragmenata i metalnih predmeta. Keramika je zastupljena fragmentima bojanih posuda sa motivima horizontalnih traka izvedenih mrkom bojom, komadima glaziranih posuda kao i grubljom keramikom. Metalni predmeti su brojni. Nađeno je ovdje vrhova kopanja, razni dijelovi konjske opreme, predmeti za svakodnevnu upotrebu, kao ključevi i dijelovi vage i karakteristični oblici nakita, među kojima su posebno interesantne fibule. One pripadaju najstarijim formama rimskih fibula, tipološki vezanim za kas-nolatenske oblike. Trougaona noga koja se završava masivnim dugmetom kao i plastično ispupčenje na luku, elementi su koji je vezuju za njih. Jedna varijanta ovih fibula su i sidro fibule, oblik veoma rasprostranjen u Bosni u I i II vijeku.

Na Naklu se površinskim istraživanjem nisu mogli otkriti ostaci nekog rimskog građevinskog objekta, ali je nađen izvjestan broj keramičkih fragmenata kao i metalnih predmeta za svakodnevnu upotrebu, među kojima i jedan ključ. Ostaci rimske građevine zatrpani velikom količinom građevinskog materijala na jugozapadnoj strani platoa na Kotorcu nisu posebno ispitivani. Tu je nađeno i nekoliko fragmenata posuda. Vrijeme nastanka stražarnica na Naklu i Kotorcu je neizvjesno, dok je novčić imperatora Avgusta pouzdan dokaz da je utvrda na Debelom brdu postojala već u prvoj polovini I vijeka.

Nešto kasnije od ovih objekata odbrambenog karaktera nastalo je najznačajnije naselje sarajevske oblasti u rimsko doba, ujedno neposredni upravni centar ove oblasti i lječilište. Ime ovog rimskog gradskog naselja do danas je ostalo nepoznato. Iz jednog natpisa sa baze posvećene imperatoru Dioklecijanu, otkrivene prilikom rušenja turskog mosta na Željeznici 1936. god., saznalo se samo da je ime počinjalo slovom »S«. Natpis glasi:

—IMP/ERATORI/ C/AESARI/ C/AIO/ VALER/IO/ DIOCLETI/A/N/O/
P/IO/ F/ELICI/ INVI/C/TO AUG/USTO/ R/ES/ P/PUBLICA/
AQ/UARUM/ S.....—

Rimske banje su obično dobijale imena po imenu lokalnog božanstva, plemena na čijoj se teritoriji nalaze ili po svojstvu vode. Najvjerovatnije je da je ovo naselje na mjestu današnje Ilidže dobilo ime po sumporovitom svojstvu svoje vode. Prvi građevinski objekti ove naseobine otkriveni su u proljeće 1893. god., prilikom radova na izgradnji rezervoara II, kod novog vrela. Tu je nađen objekt kružnog oblika, prečnika 4 m, čiji su temeljni zidovi bili od kamena i opeke. Niz jama, kojima je bio okružen, kao i znatna količina novčića potpuno prekrivenih sedrom, koje su Rimljani imali običaj da bacaju u bazen, u znak zahvalnosti nimfama banjskih izvora za ozdravljenje, jesu dokaz da je ovaj objekt imao namjenu bazena. U njegovoj neposrednoj blizini otkopana je manja građevina četvrtastog oblika sa temeljnim zidovima iste konstrukcije. Ujesen iste godine, prilikom kopanja temelja za hotel »Bosna«, otkriveni su ostaci zgrade većih razmjera. Ispitivani su, međutim, samo ukoliko su ih presijecali temeljni zidovi budućeg hotela. Sistematski je ispitan samo manji dio zgrade do ulaza u hotel. Tu je otkrivena prostorija duga 4 m i u njoj mozaički pod velike umjetničke vrijednosti. U centralnom polju mozaika prikazana je ženska glava koja predstavlja nimfu banjskih izvora, a u eliptičnim medaljonima su njeni simboli, ribe i morski konjici. Likovni motivi, bogat kolorit i vrlo precizna izrada datiraju ga u I vijek, kada je rimska mozaička umjetnost bila na vrhuncu.

Sistematska iskopavanja obavljena na slobodnom prostoru sjeverno i istočno od hotela pokazala su da je ova građevina bila dio većeg kompleksa stambenih zgrada. Od četiri građevine koje su ga sačinjavale ispitana je u potpunosti samo jedna zgrada pravouga onog oblika, duga 19,22 m i široka 12,33 m. Bila je podijeljena na više prostorija. Stubovi hipokausta, otkriveni u jednoj od prostorija

valovit pod u drugim, kao i ostaci ogrjevnih cijevi nađeni među građevinskim materijalom, pokazuju da je u objektu postojao sistem za zagrijavanje.

Ostaci mozaika otkriveni u dvije prostorije odlikuju se lijepo komponovanim geometrijskim motivima, bogatom skalom boja i dobrom izradom. Pripada kraju I i početku II vijeka. Na ovo vrijeme upućuju i detalji unutarnje dekoracije iz drugih građevina istoga kompleksa, kao npr., komadi zidnoga lijepa sa ostacima fresko-slikanja u karakterističnim pompejanskim bojama ili fragmenti staklenih i mermernih ploča kojima su oblagani zidovi.

Arheološki materijal sa ovoga prostora najviše je zastupljen fragmentima sivkastih, žućkastih ili crvenkastomrkih posuda od slabo pečene zemlje. To je ona vrsta rimske keramike koja je po fakturi ili katkada i po ukrasu u vidu talasaste linije veoma slična ranoslavenskoj, što je umnogome otežavalo tačnije hronološko diferenciranje pojedinih fragmenata. Od finijih vrsta keramike naišlo se na nekoliko cijelih posuda i fragmenata od fine crvenkaste i žućkaste zemlje, ukrašenih motivima izvedenim mrkom bojom.

Metalni predmeti su zastupljeni raznim oblicima nakita, najviše fibulama, sitnicama kozmetičkog pribora i predmetima za svakodnevnu upotrebu. Nađeno je i dosta fragmenata staklenih posuda od kojih samo jedna pripada finijoj produkciji stakla (millefiori).

Prilikom obnovljenih iskopavanja na Ilidži 1949. god. otkriveni su na 75 m zapadno od hotela »Bosne« ostaci građevinskog objekta. Tokom 1949, 1950. i 1952. god. objekt je ispitivan samo djelimično, dok su sistematska iskopavanja obavljena 1955—1956. i 1958. god. 1956. god. otkriveni su ostaci još dvije građevine, od kojih jedna, objekt »B«, nije mogla biti ispitana zbog orijentacije prema naseljenom prostoru.

Prva otkrivena građevina, objekt »A«, predstavlja uobičajeni tip rimske stambene zgrade sa prostorijama grupisanim oko atrija. Bila je zidana isključivo od kamena. Istočni front joj se završavao portikom. Mozaički podovi, fragmenti unutarnje dekoracije i kapiteli stubova odaju bogatu rimsku kuću.

Mozaici otkriveni u dvije prostorije pripadaju vrhuncu mozaičke umjetnosti. Na jednom, veličine 8x8 m, figuralni i ornamentalni motivi su raspoređeni u dva pojasa: u većem su to kompozicije Amora na konjima čiji se repovi završavaju u obliku zmije, a u manjem kompozicije dvije antilope u skoku čiji se zadnji dio, takođe, zmijoliko završavao. Glavne kompozicije su okružene nizom sitnijih motiva.

Kod drugog mozaika, koji zaprema površinu od 39 m², motivi su isključivo geometrijski, rombovi, trapezi i kvadrati, između kojih vijuga pletenica. Raspoređeni su u četiri pojasa oko centralnog polja koje je potpuno uništeno. Po motivima se može datirati u početak II vijeka.

Arheološki nalazi iz ovog objekta najviše su zastupljeni fragmentima keramike, među kojima ima i nekoliko komada terrae sigillate, fragmentima staklenih posuda i novčićima.

Objekt »C«, velika zgrada interesantne longitudinalne osnove, orijentirana jugozapad — sjeveroistok, nalazi se sjeveroistočno od građevina »A« i »B«. Sistematski je istraživana u toku 1956 — 1961. i 1963. god.

Čitav je kompleks dvjema uzdužnim prostorijama sa apsidalnim završetkom podijeljen na dva simetrična dijela. Mnoge činjenice ukazuju na to da je u ovoj zgradi bilo banjsko kupatilo sa prostorijama za smještaj gostiju, kao npr., dio olovne cijevi obložen talogom sumpora, nađen u jednoj od prostorija sa apsidom i ostaci odvodnog kanala od opeke u neposrednoj blizini zgrade sa dosta sumpornog sedimenta. U nekim prostorijama otkriveni su ostaci sistema za zagrijavanje. Mozaički podovi, na koje se naišlo u nekoliko prostorija, veoma uprošćenim geometrijskim motivima i grubom izradom ukazuju na III i početak IV vijeka. Sitni nalazi su zastupljeni fragmentima sudova i novčićima. Gradsko naselje Aqua S.... imalo je visoki status kolonije, što je značilo da su njegovi žitelji imali sva prava rimskih građana u pogledu građansko-pravnih poslova. Podatak o statusu naseobine dao je jedan natpis sa žrtvenika posvećenog domaćem božanstvu Tadenusu, identificiranom sa Apolonom, na koji se naišlo 1893. god. Na čelu takvih naseobina bili su duumviri i gradsko vijeće u čijem su radu uzimali učešća i romanizirani pripadnici višeg sloja ilirskog društva, preko kojih su rimske vlasti učvršćivale moć i širile kulturu.

Sama okolina Ilidže je bila dosta gusto naseljena. U blizini izvora Bosne, na lokalitetu Crkvište u selu Blažuju, otkriveni su ostaci građevinskog objekta čija je veličina i namjena nepoznata s obzirom da su ovdje vršena samo probna iskopavanja 1945. god. Osim ostataka građevine nađeno je i nekoliko rimskih stela. Na lokalitetu Crkvine kod sela Osijeka sir Arthur Evans je otkrio rimske stele upotrijebljene kao nadgrobne ploče, a 1967. god. je nađen i jedan korintski kapitel identičan sa onima na Ilidži.

Kako na ovom mjestu nisu vršena nikakva ispitivanja, ne može se pouzdano reći da li je to rimski materijal in situ ili donesen sa strane.

Istraživanja nisu obavljena ni u Hrasnici niti u Švrakinom selu gdje su otkriveni ostaci građevinskih objekata, ali se može pretpostaviti da se radi o zgradama na poljoprivrednim dobrima kakvih je moralo biti više u Sarajevskom polju. Jedina ispitana villa rustica je ona na Stupskom brdu. To je zgrada pravougaonog oblika sa ulazom na sjeveru. Unutrašnjost joj je bila pregradnim zidom podijeljena na veći istočni i manji zapadni dio u kome je nađena ostava sa vrijednim materijalom, kao i ograđeni prostor neidentifikovane namjene. Uz istočni zid zgrade otkopana je grobna konstrukcija sa četiri groba. U ostavi je nađen kompletni kovački alat, poljoprivredne alatke, oružje, oruđe i predmeti za svakodnevnu upotrebu. Oblici kosa, sjekira i srpova su tipični za čitav ilirski teritorij, pa se može zaključiti da je dobro pripadalo romaniziranom Iliru.⁶

⁶ Cremonšnik, dr Gregor: Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva. — Glasnik Zemaljskog muzeja, XLII/1930, sv. II, str. 216.

Prema novčićima imperatora Karina i Maksimijana vidi se da je dobro postojalo u prvoj polovini IV vijeka. Vjerovatno je bilo napušteno kada i naseobina na Ilidži, u burnim uslovima života krajem IV i početkom V vijeka.

Na teritoriji Sarajeva je u rimsko doba postojala naseobina. Pojedini ispitani objekti pokazuju da je imala zanatski karakter. Ovo je naselje, vjerovatno, bilo i postaja kakve su Rimljani dizali na mjestima gdje put napušta ravni predio i prelazi u planinsko područje.

Još 1891. god., prilikom kopanja temelja za zgradu Mirovinske zaklade, kod Ali-pašine džamije, otkriveni su ostaci lončarske peći sa sistemom udužnih i poprečnih cijevi, kao i znatna količina crijeva i zidnoga lijepa sa tragovima slikanja pompejanskim bojama, koji su ukazivali na postojanje bogate stambene zgrade. U njoj je, vjerovatno, stanovao vlasnik lončarske radionice.

1893. god. je na lijevoj obali Miljacke, prilikom radova na podizanju ciglane, otkrivena velika količina rimskoga crijeva i opeke. Iako tom prilikom nije nađena i peć, sama količina proizvoda je ukazivala na postojanje rimske ciglane na ovom mjestu. Među crijepovima su otkrivena i dva komada sa žigom i signaturom »CO....« i »CONSTA...«. Prema obliku slova D. Sergejevski ih je datirao u III vijeku.⁷ S obzirom da je materijal ove vrste bio veoma potreban zbog građevinskih radova na Ilidži, ciglana je počela sa radom, vjerovatno, znatno ranije.

Na ostatke rimskih građevina naišlo se i na lokalitetu Vasiljeva bašča, koji obuhvata prostor između Tvornice duvana, Zemaljskog muzeja i vojnih paviljona. Kompleks zgrada podignut na ovom prostoru pripada kasnoj fazi rimskog doba. Kakva je bila namjena građevina, teško se može reći, pošto su im ostaci dobrim dijelom uništeni kasnijim ukopavanjem u srednjem vijeku i u tursko doba. Ovdje je i u rimsko doba ošlo groblje prije nego što su podignute zgrade. Temelji zgrada bliže Vrbanja ulici, kao i u centralnom dijelu ovoga prostora su u potpunosti uništeni. Tu je otkrivena samo gomila opeke, crijeva i tubulusa. Sačuvalo se nešto od temeljnih zidova objekta na sjevernoj strani sa dijelom mozaika. Jednostavan motiv izduženih i četvrtastih rombova koji su se smjenjivali, kao i veoma slaba izrada, ukazuju da je građevina bila, vjerovatno, podignuta krajem III i početkom IV vijeka. Ispod poda u ovoj zgradi takođe se naišlo na kosti. Grobovi su otkopani i ispred Vojnog logora, prilikom kopanja temelja za Srednju tehničku školu. To su grobovi ozidani tankom opekom i pokriveni pločama od cigle.

Na teritoriji Sarajeva je nađena i znatna količina novčića iz I — IV vijeka.

Tragovi života u rimsko doba otkriveni su još i u Gornjoj Vogošći, kao i u dolini Jošanice.

U Gornjoj Vogošći, u kraju Kamenjača kod Krsmanova hana, naišlo se na izvjesnu količinu građevinskog materijala. Tu su, takođe,

⁷ Sergejevski, Dimitrije: Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici. — Glasnik Zemaljskog muzeja, NS 1947, str. 22.

nađeni fragmenti keramičkih posuda i posuda od stakla, srebrni novčići i fragmenti željeznih predmeta. Na rimski materijal se naišlo i uz put prema Sarajevu.

U dolini Jošanice, na desnoj obali potoka Gradine, u blizini sumpornog vrela, otkriveni su ostaci zidina rimske zgrade, koji, kao i prethodni objekt, nisu ispitivani.

Podaci iz rimskog doba, mada prilično fragmentarni, doprinose da se stvori približna slika života u sarajevskom kraju. To je period mira u Bosni, u kome se naš kraj izgrađuje u ekonomskom i kulturnom pogledu. Rimska kultura se među ilirsko stanovništvo širila iz upravnog i kulturnog centra na Ilidži. Iliri su, ipak, uprkos jakog upliva, čuvali svoju kulturnu tradiciju.

Trzavice kroz koje je prolazila Imperija i opadanje rimske moći se upečatljivo ogledaju u napuštanju velikih tradicija rimske umjetnosti, mada je život u ovom kraju bio veoma intenzivan u III i IV vijeku.

Prema nalazima novčića careva Justina i Justinijana jedino je naseobina na Debelom brdu preživjela pad Rimske imperije.

3) Srednji vijek

Veoma je teško rekonstruisati život u našem kraju u periodu srednjeg vijeka kako u pretfeudalnoj fazi tako i u periodu bosanske feudalne države. Materijal je veoma oskudan. Iz perioda seobe naroda (IV — VII) potiču neki nalazi sa Kotorca i Debelog brda. Na Kotorcu su nađeni vrhovi strijela sa tri i četiri brida a na Debelom brdu novčići careva Justina i Justinijana. Takođe je na teritoriji Sarajeva nađena i gema kralja Teodoriha.

Najznačajniji nalazi iz ovog perioda potiču sa lokaliteta Varošište kod sela Mihaljevića u blizini Rajlovca, gdje je, prilikom radova jedinica JNA, otkrivena nekropola na kojoj se vršilo sahranjivanje u dužem vremenskom periodu.

U jednom su grobu nađene karakteristične ostrogotske fibule polukružne glave ukrašene sa pet profiliranih dugmeta i nogom poligonalnog oblika koja se završavala stiliziranom životinjskom glavom.

Infiltracija Avara i Slavena na Balkan počinje već koncem V vijeka. U toj fazi svoga boravka Slaveni su doprli i u oblast centralne Bosne. Neka sela oko Čatića i Rogatice nose ime Obri što je staro ime za Avare.

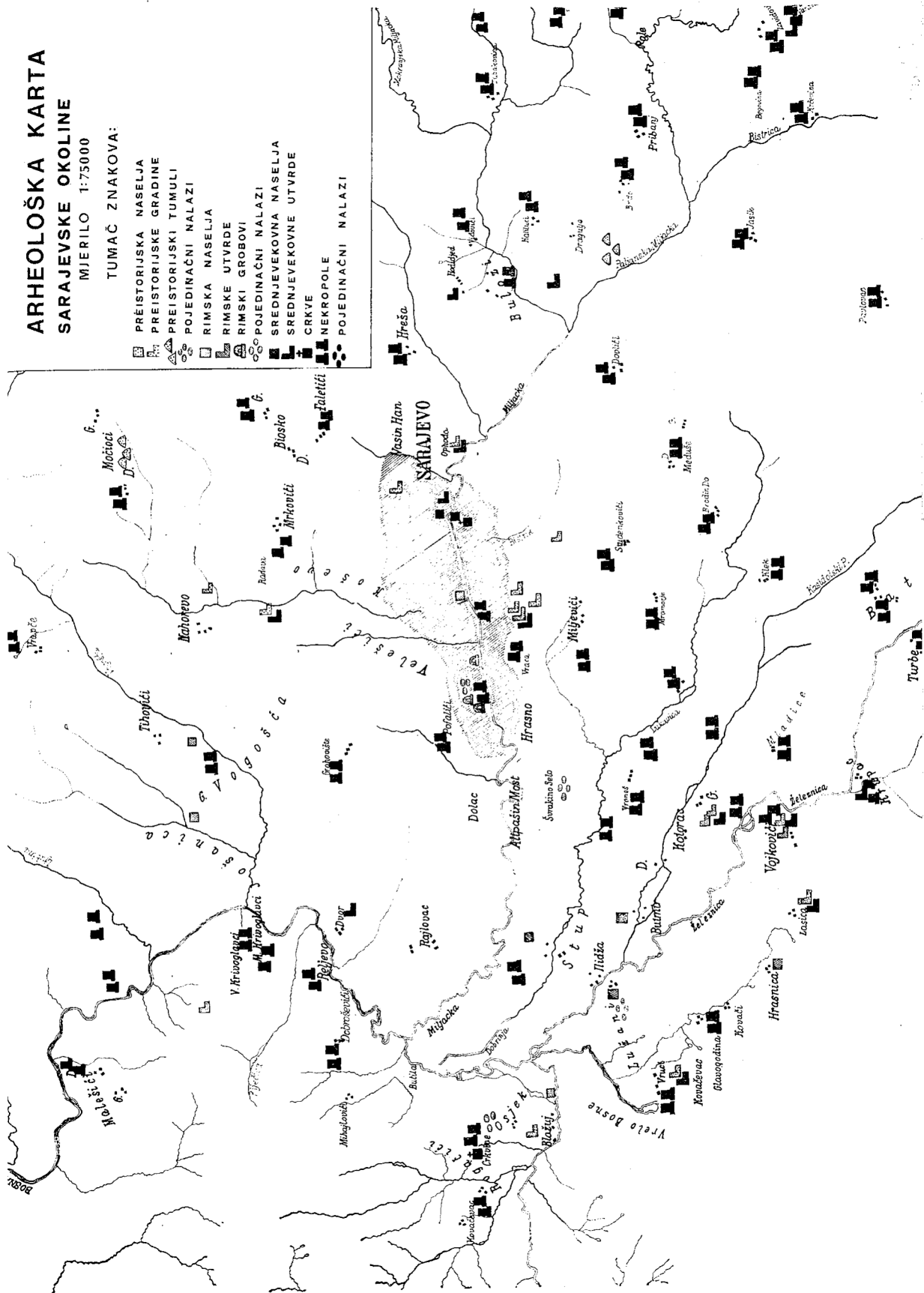
U vrijeme naseljavanja Slaveni su živjeli u uslovima prirodne privrede u rodovskim zajednicama. Osnov njihove ekonomike bilo je stočarstvo. Takvim uslovima života odgovarala su naselja na istaknutim visovima okolnih bregova koji su okruživali Sarajevsko polje. Na Naklu, Kotorcu, Debelom brdu i Fortici javlja se slavenski ma-

ARHEOLOŠKA KARTA SARAJEVSKE OKOLINE

MJERILO 1:75000

TUMAČ ZNAKOVA:

- PREISTORIJSKA NASELJA
- PREISTORIJSKE GRADINE
- ▲ PREISTORIJSKI TUMULI
- POJEDINAČNI NALAZI
- RIMSKA NASELJA
- RIMSKE UTVRDE
- RIMSKI GROBOVI
- POJEDINAČNI NALAZI
- SREDNJEVEKOVNA NASELJA
- SREDNJEVEKOVNE UTVRDE
- CRKVE
- NEKROPOLJE
- POJEDINAČNI NALAZI

terijal. Nešto veći broj fragmenata slavenskih posuda nađen je samo na Debelom brdu. Na svim nalazištima se radi o fragmentima koji ne dopuštaju rekonstrukciju sudova što u dobroj mjeri otežava preciznije datiranje.

Na Ilidži je, takođe, nađen slavenski materijal. Otkriveno je nekoliko bronzanih naušnica — karičica sa jednim i tri koljenca koje se datiraju u IX — XI vijek. Najznačajniju ulogu u pretfeudalnoj fazi imalo je naselje na Kotorcu.

Konstantin Porfirogenit ga u svom djelu »De administrando imperio« pominje kao jedan od dva utvrđena grada u Bosni. Zidna konstrukcija utvrde koja je opasivala plato na kome je nekada bila prehistorijska gradina i kasnije rimska stražarnica, pravljena je od nepravilnog kamena uz upotrebu pijeska i krečnog maltera. Tokom XI vijeka Bosna je bila u sastavu Samuilovog carstva, vizantijskog teritorija, da bi na kraju ušla u sastav Duklje. U XII vijeku, međutim, tendencija realizacije bosanske državnosti se sve jače ispoljava. Bosna, u to vrijeme vazalna banovima mađarskih kraljeva, sve se više osamostaljuje. Taj je odnos za vrijeme Kulina bana bio više formalan. Za njegove vladavine Bosna stupa u trgovačke veze sa Dubrovnikom, njena ekonomska moć jača, a kulturni i politički život postaje intenzivniji.

Tom dobu pripadaju ostaci crkve na brdu Rogačići. Prvi tragovi objekta otkriveni su još 1908. god. ali su sistematska iskopavanja obavljena tek 1950 — 1951. god. Tada je otkopana osnova centralne crkve sa šest apsida i četvorougona osnova jedne kuće koja se sastojala od dvije prostorije i jednog predsoblja. Ostaci crkve su u znatnoj mjeri bili oštećeni kasnijim ukopavanjem. Veći broj fragmenata arhitektonskih ukrasa sa motivima starohrišćanskog pletera dokazuju da je crkva morala biti podignuta u XII vijeku, kada Bosna upravo ostvaruje intenzivne veze sa Primorjem. U to vrijeme, svakako, nastaje i razvija se i Vrhbosna, no prvi trag o njoj potiče iz 1244. god. U povelji ugarskog kralja Bele IV pominje se da je 1239. god. bila izgrađena crkva Sv. Petra na mjestu zvanom Brdo, iznad varoši Vrhbosne. Lokacija crkve, kao i same varoši, je do danas ostala nepoznata. Nađen je jedino kapitel ukrašen romanskim prepletom 1940. god. na lijevoj obali Miljacke, nasuprot Električnoj centrali, za koji se može pretpostaviti da potiče iz ove crkve, a iste godine je nađen i kamen na groblju kod Kemaludinove džamije. Iz natpisa na njemu, mada je veoma oštećen, vidi se da potiče iz crkve Sv. Petra.

Postoje različita mišljenja o tome gdje je bila varoš Vrhbosna. Zasada je najprihvatljivije ono prema kome je varoš bila lokalizirana u istočnom dijelu današnjeg Sarajeva. Duskora se za jedan dio lijeve obale Miljacke zadržao naziv Latinluk, a za Principov most Latinska čuprija, što bi moglo označavati dio srednjovjekovne varoši u kome su boravili dubrovački trgovci. To potvrđuje i nalaz novčića bosanskih vladara, ugarskih kraljeva i Dubrovačke republike.

Isto tako se i u jednoj vakufnani iz 1462. god. pominje na desnoj obali Miljacke Stara varoš, naseobina koja će kasnije dobiti ime Franačka mahala i s vremenom se stopiti sa dijelovima gradskog na-

selja koje su izgrađivali Turci. U okolini Sarajeva postoji nekoliko utvrda od kojih je samo jedna bolje ispitana. Osim Starog grada kod Buloga, to su sve bili odbrambeni objekti manjih razmjera.

Na brdu Lipovac kod sela Buloga mogu se vidjeti ostaci zidina grada koji je pripadao vlasteli Draguljevićima, koji se pominju među potčinjenom vlastelom porodice Pavlović. Njoj je, koncem XIV vijeka, pripadala župa Vrhbosna. Porodica Pavlović je kao svoju baštinu držala gotovo čitavu istočnu Bosnu i jedan dio Primorja.

Uspomena na Draguljeviće se sačuvala i u imenu sela Dragulje. Utvrda je bila podignuta na grebenu potpuno nepristupačnom sa zapadne, južne i istočne strane. Gornji dio grada je nastao nešto ranije, a podignut je na najvišem vrhu grebena. Prostorije za boravak su bile raspoređene oko stijene na čijem je samom vrhu bila kula — osmatračnica. U nekim prostorijama su otkriveni ostaci drvenih podova. Ulaz u grad je bio na sjeveroistočnoj strani. Donji grad, koji je u stvari bio dvorište ovalna oblika, nastao je kasnije. Sjeverni zid sačuvan u dužini od 1,50 m i južni od 1,00 m sastajali su se nad provalijom zapadno od grada.

U sjeverozapadnom dijelu dvorišta bila je kula okrugle osnove, prečnika 4,50 m. Materijal i način zidanja su identični sa naknadnim pojačanjima na jednoj od tri kapije na ulazu u gornji grad. Ovi radovi datiraju, vjerovatno, iz vremena kada je sarajevskom kraju zaprijetila opasnost od Turaka. Ostaci srednjovjekovne fortifikacije otkriveni su i na brežuljku Ophoda.

Na zapadnoj strani Sarajevskog polja postoje neispitani ostaci nekih utvrđenja. Takav je slučaj sa objektima na brdu Gradina iznad sela Vrutci i istoimenom brežuljku iznad sela Lasica. Na lijevoj obali Željeznice, na brdu zvanom Teferić, ogranku planinske kose Kuk, nalaze se ostaci srednjovjekovne utvrde, jedini bolje ispitani. Zaravan na kome je bila podignuta ovalnog je oblika. Zidovi su samo djelimično sačuvani. Sa sjeverne strane bedem je bio ojačan sa tri kule okrugle osnove, a sa zapadne jednom četvrtastom kulom. Unutar zidina, u sjeveroistočnom dijelu utvrde, bila je otkopana cisterna.

Ostaci manjih utvrda, takođe neispitani, postoje i iznad sela Dvora na brdu Gradac, kao i na Kokorevcu.

Za proučavanje naše srednjovjekovne prošlosti od velikog su značaja i stećci. Mnoge nekropole pod stećcima rasute su širom Sarajevskog polja, a bilo ih je i na teritoriji samoga grada. To su manje nekropole na Jevrejskom groblju u Kovačićima, na lokalitetu Vasiljeva bašča i na lijevoj obali Miljacke, kod novog mosta na Skenderiji.

Period ekonomskog i kulturnog poleta u Bosni trajao je kroz čitav XIV vijek. Početak XV vijeka obilježen je sukobima vlastele i kralja, većih razmjera. Oni su omogućili Turcima da se umiješaju u unutrašnje prilike u Bosni. Poslije pogibije kneza Pavla Radenovića, koji je, prema narodnom predanju, sahranjen na nekropoli na Pavlovcu u Lukavici, došlo je do privremenog saveza njegovih sinova sa Turcima. Taj savez je bio kratkotrajan, jer je njegov nasljednik, knez Petar Pavlović, samo pet godina kasnije poginuo u borbi sa Turcima.

Za vlade kneza Radoslava Pavlovića Turci su prvi put pojavljuju u sarajevskom kraju. 1428. god. osvajaju utvrdu Stari grad kod Buloga, kao i varoš Vrhbosnu sa utvrđenjem.

Šest godina kasnije oni su ih na kratko vrijeme izgubili, da bi ponovo, i to ovaj put definitivno, povratili 1435. god. Od toga vremena počinje izgradnja turske varoši koja se formirala oko Careve džamije i namjesnikova dvora, na prostoru gdje je danas Vojna oblast. Kako se Sarajevo brzo izgrađivalo, Stara varoš, u kojoj je živjelo hrišćansko stanovništvo, ubrzo se spojila sa dijelovima novog gradskog naselja. Spomen na srednjovjekovnu Vrhbosnu se još neko vrijeme očuvao u izvorima koji ovo ime upotrebljavaju i za novu varoš, ali je ovaj naziv u prvoj polovini XVI vijeka bio potpuno potisnut imenom Saraj — ovasi. To je vrijeme kada su se dijelovi hrišćanskog naselja pregrađivanjem uklopili u urbanističkom pogledu u tursku varoš, vrijeme kada su svi dijelovi gradskog naselja, zahvaljujući opsežnoj građevinarskoj djelatnosti, dobili ujednačenu fizionomiju.

REGISTAR ARHEOLOŠKIH NALAZIŠTA U OKOLINI SARAJEVA

I. Prehistorijsko doba

BUTMIR Jedino neolitsko naselje iz okoline Sarajeva smješteno na lijevoj obali Željeznice, u podnožju Igman planine. Objekti za stanovanje su bili u obliku jama — zemunica. Nalazište je dalo veoma bogat i raznovrstan materijal. Posebno su značajni primjerci fine keramike, čiji ornamentalni sistem u vidu kombinacije spiralnih i trakastih motiva, kao i forme sudova, ukazuju na sintezu kulturnih uticaja sa različitih područja.

Literatura:

- A) BENAC, ALOJZ: Prehistorijsko naselje Nebo i Problem Butmirske kulture, Ljubljana 1952. str. 113—164.
- B) BENAC, dr ALOJZ: Najstariji poznati stanovnici Sarajeva i njihova kultura. — OSLOBOĐENJE X/1952, br. 1691, str. 7.
- C) BENAC, dr ALOJZ: Neki etnički problemi prehistorijskih stanovnika Bosne i Hercegovine. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, NS VIII/1953, str. 74—85.
- D) GARASANIN, MILUTIN: Položaj Butmira prema prehistorijskim nalazištima u Srbiji. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, NS II/1974, str. 1—11.
- E) GAVELA, BRANKO: O pitanju originalnosti i datovanja butmirske kulture. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, NS IV — V/1949—1950, str. 397—402.
- F) GRBIĆ, dr MIODRAG: Butmirska ekspanzija. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, NS XI/1956, str. 237—245.

- G) KOROŠEC, dr JOSIP: Likovna umjetnost u Butmiru. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, LIV/1942, str. 87—112.
- H) KOROŠEC, dr JOSIP: Butmirska keramika. — ZGODOVINSKI CASOPIS, LJUBLJANA I/1947, str. 123—150.
- I) KOROŠEC, dr JOSIP: Nekaj pripomb k izvoru butmirske kulturne skupine. — ARHEOLOŠKI VESTNIK, LJUBLJANA 1955, knj. VI, sv. 1, str. 5—26.
- K) RADIMSKY, WACLAV — HOERNES, MORITZ: DIE NEOLITISCHE STATION VON BUTMIR, WIEN I/1895.

i

- FIALA, FRANJO — HORNES, MORITZ: DIE NEOLITISCHE STATION VON BUTMIR, WIEN II/1898.
- L) SCHROTER, C: DIE PLANZENRESTE AUS DIE NEOLITISCHEN LANDANSIEDLUNG VON BUTMIR, WIEN 1895.
- M) VASIĆ, MILOJE M: Datovanje Butmira. — ZBORNIK U ČAST BOGDANA POPOVIĆA, BEOGRAD 1929, str. 295—316.
- N) ŽUPANIĆ, dr NIKO: Tragom za Pelazgima. — NARODNA STARINA, ZAGREB, 1922, knj. X, str. 211—227.

DEBELO BRDO Gradinsko naselje u neposrednoj blizini Sarajeva, na vrhu brežuljka čije se padine strmo spuštaju prema Zlatištu i dolini Miljacke. Postojalo je kroz čitavu prehistoriju. Posebno interesantan materijal su fragmenti slavonske i panonske keramike i primjerci ilirskog i latenskog nakita.

Literatura:

- A) FIALA, FRANJO: Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, VI/1894, str. 107—140.
- B) FIALA, FRANJO: Izvještaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA, VII/1895, str. 123—137.

FORTICA Gradinsko naselje na brežuljku koji dominira istočnom stranom Sarajeva. Bilo je zaposjednuto u bronzanom dobu. Najznačajniji nalaz predstavljaju fragmenti slavonske keramike.

GRADAC Na brežuljku sa lijeve strane Koševskog potoka, iznad sela Nahoreva, bilo je naseljeno u starijem željeznom dobu. Materijal površinski prikupljen veoma je oskudan, a zastupljen je fragmentima keramike.

GRADINA Na mjestu gdje Bistrički potok ulazi u uvalu, uzdiže se brežuljak na čijem je vrhu postojala u starijem željeznom dobu naseobina. Pod uticajem atmosferskih nepogoda potpuno je uništena.

KOKOREVAC Naseobina na vrhu ovoga brežuljka, koji se uzdiže sa desne strane Koševskog potoka, potiče iz starijeg željeznog doba. Materijal površinski prikupljen veoma je oskudan.

KOTORAC Uz gradinu na Debelom brdu gradina Ilinjača je najznačajnije naselje ove vrste iz okoline Sarajeva. Bilo je zaposjednuto tokom čitavog bronzanog i starijeg željeznog doba. Arheološki materijal je zastupljen najviše fragmentima keramike, naročito iz starijeg željeznog doba.

Literatura:

- A) BENAC, dr ALOJZ: Gradac Ilinjača kod Kotorca. — PRILOZI ZA PROUČAVANJE ISTORIJE SARAJEVA I/1963, str. 25—32.
- B) ČOVIĆ, BORIVOJ: Novi podaci o preistorijskom naselju Gradac kod Kotorca. — PRILOZI ZA PROUČAVANJE ISTORIJE II/1966 str. 9—18.
- C) KOROŠEC, dr JOSIP: Bericht über die bisher vorgeschichtlichen Funde bei Kotorac. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA LII/1940, str. 77—81.

LASICA Na brežuljku Gradina, iznad sela Lasica, konstatovano je postojanje gradinskog naselja na kome nisu vršena nikakva dalja istraživanja.

MOCILA Dio sistema ilirskih gromila koji se proteže preko čitave Romanije do Drine jesu i tumuli u Močilima. Izvjesna količina materijala prikupljena ovdje pripada starijem željeznom dobu.

NAKLO Plato na brežuljku Naklo iznad sela Vojkovića bio je zaposjednut na početku bronzanog doba. Malobrojni nalazi su zastupljeni kamenim oruđem i oružjem.

Literatura:

- A) FIALA, FRANJO: Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA I/1889, str. 89—92.
- B) FIALA, FRANJO: Prehistorički nalazi na Naklu kod Vojkovića. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA IV/1892, str. 211—214.

OPHODA Na platou, na vrhu brežuljka koji se uzdiže u slivu rijeke Miljacke i Mošćanice, bilo je ilirsko naselje. Ovdje su vršena samo površinska ispitivanja.

ORLOVAC Mnogobrojne prehistorijske gromile otkrivene su na padinama Malog i Velikog Orlovca. Materijal iz njih, kao i onaj na Močilima, pripada starijem željeznom dobu.

PTIČIJA GLAVA Na brežuljku Gradina, u blizini kote Ptičija glava, konstatovano je postojanje prehistorijskog gradinskog naselja. Istraživanja nisu vršena.

ROGAČICI Površinska ispitivanja obavljena na vrhu brda pokazala su da je ovdje postojala naseobina iz perioda bronzanog doba. Materijal je veoma oskudan.

SOUKBUNAR Ovo naselje je nastalo na najnižim padinama Trebevića koje dodiruju jugozapadnu periferiju Sarajeva. Bilo je zaposjednuto u bronzanom i starijem željeznom dobu. Najznačajnije nalaze predstavljaju karakteristični primjerci keramike.

Literatura:

- A) FIALA, FRANJO: Nova prehistorička naseobina kraj Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA I/1890, sv. 2, str. 92—93.
- B) FIALA, FRANJO: Prehistorijski nalazi na Soukbunar u kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA II/1890, sv. 2, str. 212—220.
- C) FIALA, FRANJO: Prehistorijska istraživanja na Sokbunar u kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA III/1891, knj. 4, str. 424—431.

ZLATISTE Gradina na brežuljku Zlatište otkrivena je još 1887. god. Bila je zaposjednuta u bronzanom i starijem željeznom dobu. Nalazi su dosta skromni. Najznačajniji su primjerci nakita.

VRUTCI Na vrhu brežuljka, iznad sela Vrutci, konstatovano je postojanje prehistorijskog gradinskog naselja. Ispitivanja nisu vršena.

Radovi sa općom i kompleksnom tematikom iz prehistorijskog perioda

- 1) BENAC, dr ALOJZ: Sarajevo kroz arheološke spomenike. — SARAJEVO OD NAJSTARIJIH VREMENA DO DANAS, SARAJEVO 1954, str. 7—21.
- 2) BENAC, dr ALOJZ-SERGEJEVSKI, DIMITRIJE-MAZALIĆ, ĐOKO: KULTURNA ISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE, SARAJEVO 1955, str. 16—22, 36 i 51.
- 3) BENAC, dr ALOJZ: KULTURNA ISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE OD NAJSTARIJIH VREMENA DO PERIODA TURSKE VLADAVINE, SARAJEVO 1966, str. 45—55, 160—161.
- 4) ČOVIĆ, BORIVOJ: Uvod u stratigrafiju preistorijskih gradina u Bosni. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA NS XVIII/1965, str. 27—145.
- 5) CURČIĆ, VEJSIL: Preistorijske gradine oko Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA XX/1908, str. 363—384.
- 6) KREŠEVLJAKOVIĆ, HAMDİJA: Sarajevska okolina u preistorijsko doba. — NOVOSTI, ZAGREB XXI/1927, br. 220, str. 6.
- 7) MANDIĆ, dr MIHOVIL: Iz davne prošlosti Sarajeva. — JUGOSLOVENSKI LIST VI/1923, br. 77 i 80.
- 8) MANDIĆ, dr MIHOVIL: Postanak Sarajeva. — NARODNA STARINA, ZAGREB VI/1927, sv. 14, br. 1, str. 1—2.
- 9) RADIMSKY, WACLAV: PREHISTORIČKA NALAZIŠTA U BOSNI I HERCEGOVINI SARAJEVO 1891, str. 11, 13, 92—94.
- 10) SKARIĆ, VLADISLAV: SARAJEVO I NJEGOVA OKOLINA OD NAJSTARIJIH DANA DO AUSTRO-UGARSKOJ OKUPACIJE, SARAJEVO 1937, str. 19—24.
- 11) TRUHELKA, dr ČIRO: KULTURNE PRILIKE U BOSNI I HERCEGOVINI U PREHISTORIČKO DOBA. — SARAJEVO 1914, str. 31—46, 59—65.

II. Rimsko doba

BLAŽUJ U selu Blažuju, na lokalitetu Crkvina, u blizini izvora Bosne, nađeni su ostaci rimskih građevina. Njihova je namjena nepoznata pošto ispitivanja nisu vršena.

Literatura:

- A) PATSCH, KARLO: WMBH IV/ str. 250—251.

DEBELO BRDO Na mjestu prehistorijske gradine nastala je u prvoj polovini I vijeka ovdje rimska stražarnica opasana dvostrukim bedemom. Tu je nađeno dosta fragmenata keramike, fibula i predmeta iz svakodnevnog života.

Literatura:

- A) FIALA, FRANJO: Izvještaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA VII/1895, str. 123—137.

HRASNICA U Hrasnici su otkriveni tragovi građevinskog objekta koji je pripadao nekom poljoprivrednom dobru. Ispitivanja nisu vršena.

Literatura:

- A) FIALA, FRANJO: WMBH Istr. 326—328.

ILIDŽA Naseobina Aqua S... na teritoriji današnje Ilidže bila je ujedno upravni centar sarajevske oblasti i banjско lječilište. Počela je da se izgrađuje u I vijeku. Otkopani su stambeni objekti, bazeni i kupatila u kojima je nađeno mnogo vrijednih nalaza. Poseban značaj imaju mozaici od kojih neki pripadaju vrhuncu mozaičke umjetnosti.

Literatura:

- A) BENAC, dr ALOJZ: Arheološka iskopavanja na Ilidži. — ODJEK IV/1950, br. 6, str. 3.
B) KELLNER, IVAN: Rimski građevni ostaci u Ilidžama kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA VII/1895, str. 161—197.
C) KREŠEVLJAKOVIĆ, HAMDIJA: Ilidža. — UGOSTITELJ I/1953, br. 2, str. 49—53.
D) PAŠALIĆ, dr ESAD: Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA NS XIV/1959, str. 3—26.
E) SERGEJEVSKI, DIMITRIJE: Nalaz rimskog novca na Ilidži. — PRILOZI ZA PROUČAVANJE ISTORIJE SARAJEVA I/1963, str. 47—50.
F) ZAPLATA, RUDOLF: Interesantna arheološka otkrića u Sarajevskom polju. — POLITIKA XXXIV/1937, br. 10. 290, str. 14.

JOŠANICA U dolini Jošanice, na desnoj obali potoka Gradine, konstatovani su ostaci rimske zgrade. Ispitivanja nisu vršena.

Literatura:

- A) PATSCH, KARLO: WMBH IX, str. 234—235.

KOTORAC Na jugozapadnom dijelu platoa, na kome je nekada bila prehistorijska gradina, otkriveni su ostaci rimske zgrade. Ispitivanja nisu vršena. Nađeno je nekoliko fragmenata keramike, među kojima i jedan bojene posude.

Literatura:

- A) BENAC, dr ALOJZ: Gradac Ilinjača kod Kotorca. — PRILOZI ZA PROUČAVANJE ISTORIJE SARAJEVA I/1963, str. 26.

NAKLO Na vrhu brežuljka Nakla otkriven je prilikom površinskih ispitivanja i skroman materijal iz rimskog perioda. Uglavnom su to predmeti iz svakodnevnog života, među kojim je i jedan ključ.

Literatura:

- A) FIALA, FRANJO: Prehistorički nalazi na Naklu kod Vojkovića. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA 1892, str. 212.

SARAJEVO Na teritoriji današnjega grada postojala je u rimsko doba naseobina u kojoj je bila razvijena zanatska djelatnost, otkriveni su ostaci lončarske peći i ciglane, ostaci stambenih zgrada, kao i nekropola, na prostoru između Tvornice duvana, Zemaljskog muzeja i vojnog logora.

Literatura:

- A) PATSCH, KARLO: Sarajevo za rimskog doba. — NADA I/1895, br. 5, str. 94—95.
B) RADIMSKY, WACLAV: Ostaci ciglane i ciglarske peći u Sarajevu. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA
C) SERGEJEVSKI, DIMITRIJE: Arheološki nalazi u Sarajevu i okolini. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA NS II/1947, str. 13—50.
D) ZAPLATA, RUDOLF: Rimska ciglana na lijevoj obali Miljacke. Rimsko groblje kod Duhanske tvornice. — VEČERNJA POŠTA IX/1930, br. 2606, str. 4.
E) ZAPLATA, RUDOLF: Rimske vile, ciglane i letnjikovci u Sarajevu. — JUGOSLAVENSKI LIST XV/1933, br. 212, str. 9.
F) Značajan arheološki nalaz u Sarajevu. — OBZOR 1939, br. 255, str. 2.

STUP Na Stupskom brdu su otkriveni ostaci građevinskog objekta koji je pripadao poljoprivrednom dobru. Unutar građevine se našlo na ostavu sa vrijednim materijalom. Izvan zgrade su otkrivena još i četiri groba.

Literatura:

- A) ČREMOŠNIK, dr GREGOR: Nalazi iz rimsko doba na Stupu kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA XLII/1930, str. 211—215.

ŠVRAKINO SELO U švračinom selu, na lokalitetu Mojmilovo brdo, konstatovani su ostaci rimske zgrade za koju se pretpostavlja da je pripadala poljoprivrednom dobru kao i ara sa natpisom čiji je dedikant bio veteran leg. VIII Aug.

Literatura:

- A) PATSCH, KARLO: WMBH IV, str. 248—249; WMBH IX, str. 233—234.

VOGOŠĆA U Gornjoj Vogošći, kod Krsmanova hana, otkriveni su ostaci rimske zgrade. Nađen je i izvjestan broj fragmenata keramičkih i staklenih posuda, novčići i fragmenti željeznih predmeta.

Literatura:

A) PATSCH, KARLO: WMBH IX, str. 234—235.

Radovi sa općom i kompleksnom tematikom iz rimskog doba

- 1) BENAC, dr ALOJZ: Sarajevo kroz arheološke spomenike. — SARAJEVO OD NAJSTARIJIH VREMENA DO DANAS I/1954, str. 21—35.
- 2) BENAC, dr ALOJZ: KULTURNA ISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE, SARAJEVO 1955, str. 72, 79—81.
- 3) BENAC, dr ALOJZ: KULTURNA ISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE OD NAJSTARIJIH VREMENA DO PERIODA TURSKE VLADAVINE, SARAJEVO 1966, str. 238—245, 324.
- 4) MANDIĆ, dr MIHOVIL: Iz davne prošlosti grada Sarajeva. — JUGOSLAVENSKI LIST VI/1923, br. 81.
- 5) PAŠALIĆ, dr ESAD: Područje današnjeg Sarajeva u rimsko doba. — PRILOZI ZA PROUČAVANJE ISTORIJE SARAJEVA I/1963, str. 33—46.
- 6) PATSCH, KARLO: Novi i revidirani natpisi. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA VI/1894, str. 341—358.
- 7) SERGEJEVSKI, DIMITRIJE: Rimski natpisi novi i revidirani. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE LII/1940, sv. 1 str. 15—19.
- 8) SERGEJEVSKI, DIMITRIJE: Aqua S.....bei Sarajevo, — NOVITATES MUZEI SARAEVOENSIS 1936, br. 13, str. 1—3.
- 9) SERGEJEVSKI, DIMITRIJE: Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA NS II/1947, str. 13—50.

III. Srednji vijek

BULOZI Na brdu Lipovac, iznad sela Bulozi, vidljivi su ostaci Staroga grada, najznačajnijeg srednjovjekovnog odbrambenog objekta iz okoline Sarajeva. Gornji dio grada, podignut na najvišem vrhu grebena, nešto je stariji.

Literatura:

A) MAZALIĆ, ĐOKO: Starine iz okoline Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA 1939, str. 15—36.

DEBELO BRDO Rimska utvrda na Debelom brdu je preživjela pad Rimske imperije. Bila je zaposjednuta tokom seobe naroda i u periodu doseljavanja Slavena. Materijal iz ovih faza je dosta skroman, a zastupljen je primjercima oružja i keramičkih fragmentima.

Literatura:

A) FIALA, FRANJO: Izvještaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA VII/1895, str. 123—137.

DVOR Na brdu Gradac, iznad sela Dvora, konstatovani su ostaci srednjovjekovne utvrde. Ispitivanja nisu vršena pa se o njenom obimu ništa ne može reći.

HODIDJED Srednjovjekovna utvrda je nekada postojala i na brežuljku Gradac, iznad sela Hodidjeda. Njeni se tragovi danas jedva mogu nazrijeti. Ispitivanja nisu vršena.

Literatura:

- A) MAZALIĆ, ĐOKO: Starine po okolici Sarajeva. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA 1939, str. 16.

ILIDŽA Zadržavanje Slavena na ovom mjestu u periodu doseljavanja bilo je kratkotrajno. Materijal je zastupljen u primjercima nakita.

Literatura:

- A) ČREMOŠNIK, IRMA: Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA NSVI/1951, str. 259.

KOKOREVAC Od srednjovjekovne naseobine na ovom brežuljku ostao je danas samo dio zida u dužini od 40 m. Ispitivanja nisu vršena.

KOTORAC Ovaj brežuljak je bio zaposjednut u doba seobe naroda, doseljavanja Slavena, a u X vijeku je bio opasan bedemom čiji se tragovi i danas mogu pratiti. Materijal je najviše zastupljen keramičkim fragmentima.

Literatura:

- A) BENAC, dr ALOJZ: Gradac Ilinjača kod Kotorca. — PRILOZI ZA PROUČAVANJE ISTORIJE SARAJEVA I/1963, str. 26.

LASICA Na brdu Gradina, iznad sela Lasica, konstatovani su ostaci manje srednjovjekovne utvrde. Ispitivanja nisu vršena.

MIHAJLOVIĆI U ovom selu, na lokalitetu Varošite, otkrivena je nekropola na kojoj je vršeno ukopavanje u dužem vremenskom periodu. Nalazi novčića datiraju od kraja V do XV vijeka. Posebno je interesantan nalaz ostrogotskih fibula.

Literatura:

- A) MILETIĆ, NADA: Nekropola u selu Mihajlovićima kod Rajlovca. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA NS XI/1956, str. 9—39.

NAKLO Slavensko naselje na ovom brežuljku bilo je kratkotrajno. Materijal je zastupljen keramičkim fragmentima.

Literatura:

- A) FIALA, FRANJO: Prehistorički nahodjaji na Naklu kod Vojkovića. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA IV/1892, knj. III, str. 212.

OPHODA Na ovom brežuljku su otkriveni ostaci nasipa i jarka na sjevernoj i istočnoj strani koji pripadaju manjoj srednjovjekovnoj utvrdi.

ROGAČICI Na brežuljku Rogačići otkriveni su ostaci centralne crkve sa šest apsida kao i temelji kuće koja je imala tri prostorije. Arhitektonski fragmenti pokazuju da je crkva bila dekorisana u starokršćanskom stilu. Na ovom prostoru je vršeno i ukopavanje. Grobni nalazi su zastupljeni keramičkim fragmentima i naušnicama.

Literatura:

- A) ČREMOŠNIK, IRMA: Izvještaj o iskopavanjima u Rogačićima kod Blažuja. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA NS VIII/1953, str. 303—316.

SARAJEVO Pisani izvori govore o postojanju varoši Vrhbosne na teritoriji današnjeg Sarajeva. Lokacija je do danas ostala neutvrđena. Među dosta oskudnim nalazima najznačajniji su novčići bosanskih i ugarskih vladara i Dubrovačke republike.

Literatura:

- A) HADŽIJAHIC, MUHAMED: VRHBOSANJE I SARAJEVO, SARAJEVO
B) MANDIĆ, dr MIHOVIL: Postanak Sarajeva. — NARODNA STARINA, ZAGREB, VI/1927, sv. 14, brl, str. 2—14.
C) PEROJEVIĆ, MIRKO: Postanak Sarajeva i njegov teritorijalni razvitak. — JUGOSLAVENSKI LIST XIII/1930, br. 125, str. 9
E) SKARIĆ, VLADISLAV: Postanak Sarajeva i njegov teritorijalni razvitak u XV i XVI vijeku. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA XLI/1929, sv. 2, str. 41—55.
F) SKARIĆ, VLADISLAV: Postanak Sarajeva i njegov teritorijalni razvitak u XV i XVI vijeku. — JUGOSLAVENSKI LIST XIII/1930, br. 123, str. 4.
G) ŠABANOVIĆ, HAZIM: Postanak i razvoj Sarajeva. — RADOVI XIII — ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA, knj. 5. SARAJEVO 1960, str. 1—15.
H) TRUHELKA, dr CIRO: Bilješke o postanku Sarajeva. — NADA I/1895, br. 14, str. 263—265.
I) VEGO, MARKO: Civitas Vrhbosna. — NAŠE STARINE XIII/1972, str. 85—96.
K) ZAPLATA, RUDOLF: Bilješke o postanku Sarajeva. — JUGOSLAVENSKI LIST XVI/1933, br. 218, str. 14.

TEFERIĆ Na ovom brežuljku, ogranku planinske kose Kuk, otkriveni su i ispitani ostaci srednjovjekovne utvrde. Bila je opasana bedomom, ojačanim kulama četvrtaste i okrugle osnove.

Literatura:

- A) SERGEJEVSKI, DIMITRIJE: Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici. — GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA II/1974, str. 46—47.

VRUTCI Na brdu Gradina, iznad sela Vrutci, otkriveni su ostaci utvrde koja potiče iz srednjeg vijeka. Ispitivanja nisu vršena.

Radovi sa općom i kompleksnom tematikom iz perioda srednjeg vijeka

- 1) BENAC, dr ALOJZ: Sarajevo kroz arheološke spomenike. — SARAJEVO OD NAJSTARIJIH VREMENA DO DANAS I/1954, str. 35—41.
- 2) CURČIĆ, VEJSIL: Zanimljivi sredovječni spomenici iz okoline Sarajeva. — SARAJEVSKI NOVI LIST II/1942, br. 206, str. 5; br. 208, str. 6.
- 3) SKARIĆ, VLADISLAV: SARAJEVO I NJEGOVA OKOLINA OD NAJSTARIJIH VREMENA DO AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE, SARAJEVO 1937, str. 29—33.

REZIME

Karta arheoloških nalazišta u okolini Sarajeva

U prvom dijelu rada dat je pregled kulturne historije Sarajeva i okoline od pojave prvog ljudskog naselja do pada ove oblasti pod tursku vlast, a u drugom dijelu popis nalazišta sa osnovnim karakteristikama materijala i detaljnim bibliografskim podacima. Život je u sarajevskoj oblasti počeo još u mlađem neolitu, oko 2300 god. st. ere. Tada je nastalo jedno od najznačajnijih neolitskih naselja uopće, Butmir, koje je dalo bogat, raznovrstan i značajan materijal. Nalazi ukazuju ne samo na preplitanje uticaja iz različitih kulturnih područja već i na komuniciranje i zajednički život pripadnika različitih rasa u ovom dijelu Balkana.

U sljedećoj velikoj kulturno-historijskoj episi, metalnom dobu, nastavljen je veoma intenzivan život u ovom kraju. Javlja se niz naselja na kojima se, gotovo kontinuirano, odvija život, počev od ranog bronzanog doba pa do prodora keltskih uticaja u ove krajeve. Sva prehistorijska naselja nisu dala podjednako bogat i značajan materijal. Tome je najviše razlog to što je na većini lokaliteta vršeno samo površinsko prikupljanje materijala. Najznačajniji materijal je dalo gradinsko naselje Debelo brdo, koje je važan i istaknut položaj u sistemu odbrambenih naselja imalo i u kasnijim epohama. Posebno su značajni nalazi iz željeznog doba koji se tipološki vezuju za one iz glasinčinskih tumula. Jedina je naseobina u sarajevskoj oblasti na kojoj je zastupljen latenski kulturni materijal.

Na većini prehistorijskih gradina nastavila se tradicija naseljenosti i u rimskom periodu u kome su one, takođe, imale funkciju odbrambenih naselja. Na samom početku rimske epohe nastalo je i naselje na Ilidži, već krajem I vijeka nove ere. Bilo je administrativni i kulturni centar ove oblasti a ujedno i banjsko lječilište. Imalo je status kolonije. Iako se ovdje radilo o gradskom naselju u dubokoj unutrašnjosti, daleko od najznačajnijih političkih, ekonomskih i kulturnih centara iz Primorja, ipak su neke forme umjetničkog oblikovanja ovdje, na Ilidži, dostigle vrhunac umjetničkog stvaralaštva. Tako su na pr. mozaički podovi u nekim zgradama rađeni u najboljoj tradiciji rimske mozaičke umjetnosti. U rimsko doba se prvi put na uvoj teritoriji današnjeg grada formira naselje koje je imalo karakter putne postaje sa dosta razvijenom zanatskom djelatnošću. Arhitektonski objekti su otkriveni i u Blažuju, Hrasnici, Stupskom brdu i Švrakinom selu. Sa padom Imperije na većini naselja se ugasio život. U periodu »seobe naroda« su bila zaposjednuta samo naselja Kotorac i Debelo brdo. Dolaskom Slavena život u ovim krajevima postaje intenzivniji. Najveći značaj do formiranja bosanske feudalne države imalo je naselje Kotorac, prvi srednjovjekovni fortificirani objekt u Bosni. Kasnije nastaju i druge utvrde od kojih je Stari grad kod Buloga imao ulogu značajne vojne baze u vrijeme borbe sa Turcima. Posebno dragocjen materijal jesu oskudni nalazi sa teritorije današnjeg grada, pošto je lokacija srednjovjekovne Vrhbosne na koju se urbanistički i hronološki nastavlja tursko Sarajevo, pitanje kojim će se još uvijek baviti istraživanja.

R É S U M É

La carte des lieux de trouvailles archéologiques dans les environs de Sarajevo

Dans la première partie de l'exposé on a donné un aperçu sur l'histoire de la culture de Sarajevo et de ses environs à partir de l'apparition de la première colonie humaine jusqu'au commencement du règne turque sur cette région, et dans la deuxième partie on a présenté la liste des lieux de trouvailles avec de principales caractéristiques minutieuses du matériel et de données bibliographiques.

La vie dans la région de Sarajevo a commencé déjà dans la deuxième partie du néolithique, vers l'an 2300, av. J. -C. De cette époque date une des colonies les plus importantes du néolithique en général, Butmir, qui a donné un matériel riche, varié et important. Les trouvailles signalent non seulement l'entrelacement des influences des domaines de culture différents, mais également la communication et la vie collective des ressortissants de diverses races dans cette partie des Balkans.

Dans la grande époque culturelle et historique qui suit, l'âge des métaux, la vie très intensive continue dans cette région. Une série de colonies apparaît, dans lesquelles la vie se déroule presque continuellement, à partir du début de l'âge du bronze jusqu'à la pénétration des influences celtiques dans ces régions. Toutes les colonies préhistoriques n'ont pas donné le matériel pareillement riche et important. La cause en est surtout dans le fait que sur la plupart des localités on ne faisait que des recherches superficielles du matériel. Le matériel le plus important est offert par la colonie fortifiée de Debelo brdo qui avait une position importante et saillante dans le système des colonies fortifiées, également dans des époques à venir. Les trouvailles particulièrement importantes sont celles datant de l'âge du fer qui sont liées typologiquement aux celles des pierres tumulaires de Glasinac. C'est l'unique colonie de la région de Sarajevo dans laquelle le matériel culturel latin est présent.

Dans la plupart des colonies fortifiées préhistoriques, la tradition de la colonisation continue dans la période romaine, où elles avaient également la fonction des colonies fortifiées. Au début même de l'époque romaine la colonie d'Iliđza s'est formée déjà vers la fin du I-er siècle de notre ère. Elle était le centre administratif et culturel de cette région, et en même temps la station balnéaire. Elle avait l'état de la colonie romaine. Bien qu'il s'agissait ici d'une colonie urbaine loin dans l'intérieur, loin des centres politiques, économiques et culturels les plus importants du Littoral, cependant certaines formes artistiques ont atteint le comble de la création artistique ici, à Iliđza. Ainsi, par exemple, les planchers en mosaïque dans certains bâtiments sont construits d'après la meilleure tradition de l'art romain des mosaïques. Pendant l'époque romaine, pour la première fois, une colonie s'est formée juste sur le territoire de la ville d'aujourd'hui, une colonie qui avait le caractère d'un arrêt de voyages, avec une activité des arts et métiers assez développée. Les constructions architectoniques sont découvertes à Blažuj, à Hrasnica, à Stupsko brdo et à Švrakino selo. Avec la chute de l'empire la plupart des colonies s'est éteinte. Dans la période de la «migration des peuples» uniquement les colonies Kotorac et Debelo brdo étaient occupées. Avec l'arrivée des Slaves, la vie devient plus intensive dans ces régions. La plus grande importance, jusqu'à la formation de l'état féodal de Bosnie, était réservée à la colonie de Kotorac, première construction fortifiée en Bosnie. D'autres forteresses apparaissent plus tard, dont Stari grad près de Bulož, qui jouait le rôle d'une base militaire importante à l'époque des luttes contre les Turcs. Le matériel particulièrement précieux sont des trouvailles assez mesquines du territoire de la ville d'aujourd'hui, étant donné que la localité de Vrhbosna du Moyen âge, à laquelle la ville de Sarajevo de la période turque, est jointe chronologiquement et du point de vue d'urbanisme, est la question qui sera l'objet des recherches à l'avenir.